

Abstrakt. Na przełomie ostatnich lat, w odczuciu społecznym, częściowo kreowanym przez media, zwłaszcza społecznościowe, myśliwi i ich działania postrzegane są z reguły negatywnie. Zatem konieczne wydaje się być podnoszenie świadomości społeczeństwa na temat roli myśliwych i prowadzonej przez nich gospodarki łowieckiej, w aspektach funkcjonowania populacji poszczególnych gatunków zwierząt łownych, ze szczególnym uwzględnieniem zadań z zakresu ochrony przyrody. Pomimo zróżnicowanego charakteru tych czynności, sprowadzają się one w głównej mierze do stworzenia optymalnych warunków bytowania zwierzyny oraz regulacji liczebności. Realizowane są one poprzez działania myśliwych w zakresie poprawy warunków środowiskowych oraz zmniejszania niekorzystnego wpływu antropogenicznego na ekosystemy. Dość istotnym zabiegiem z zakresu ochrony czynnej gatunków, których liczebność gwałtownie się zmniejsza, są rokrocznie prowadzone akcje zasiedleń. Dotyczą one zwłaszcza polnej zwierzyny drobnej. Jednocześnie niezmiernie ważnym w tym względzie, są również działania z zakresu edukacji przyrodniczej społeczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień związanych ze zrównoważonym rozwojem, w aspekcie ochrony przyrody.

Słowa kluczowe: przyroda, Polski Związek Łowiecki, myśliwi, łowiectwo

Abstract. The role of hunting management in nature conservation. At the turn of the last years, in the opinion of the society, partially espoused by media, particularly social networking, hunters and their actions are perceived generally as negative. Therefore, it seems necessary to raise the public awareness of the role of hunters and pursued hunting management in the aspects of particular populations of game animals functioning, with a particular focus on the tasks in the field of nature conservation. Despite the diverse nature of these activities, they boil down mainly to create the optimal living conditions for animals and regulation of their numbers. They are implemented through hunter's initiatives of environmental improvement and decrease in terms of the negative anthropogenic character on ecosystem. Certain resettlement actions carried out annually are considered quite an important issue of the active protection of species, which strength is rapidly decreasing. Those actions concern mostly minor game. At the same time, activities in the field of environmental education are also extremely important in this respect, with special emphasis on issues related to sustainable development in terms of nature conservation.

Key words: nature, the Polish Hunting Association, hunters, hunting

Wstęp

Szeroko rozumiana ochrona przyrody na terenie ziem polskich ma wielowiekowe tradycje. Pierwsze przepisy prawne, dotyczące konieczności ochrony poszczególnych gatunków roślin czy zwierząt, związane są z początkami państwowości polskiej. Dość często wymieniane i niewątpliwie znaczące w tym zakresie były ograniczenia w zakresie polowań na bobry wydane przez Bolesława Chrobrego. Za nieprzestrzeganie przepisów związanych z ochroną i pozyskiwaniem bobrów wprowadzone zostały wówczas surowe kary. Wraz z upływem czasu w zmieniających się warunkach środowiskowych wprowadzane były różne formy ochrony poszczególnych rodzajów zasobów przyrodniczych. Kolejne istotne rozwiązania z zakresu ochrony przyrody wprowadzone zostały w Statutach Wiślickim i Wareckim. Statut Wiślicki (1347) wprowadzał m.in. zakaz wycięcia drzew owocowych w cudzych lasach. Z kolei Statutem Wareckim (1423) Władysław Jagiełło wprowadził okresy ochronne dla zwierząt łownych oraz zakaz wycięcia cisów. W 1523 roku Zygmunt Stary wprowadził ochronę rzadkich wówczas gatunków zwierząt łownych m.in. żubra i tura. W kolejnych okresach państwowości wprowadzane były różne ograniczenia i zakazy związane z ochroną przyrody, jednak ze względu na problematykę pracy i jej objętość nie zachodziła potrzeba wymieniania ich wszystkich (Mazaraki 1993, Czech 2003, Wolfram 2008, Flis i in. 2017). Bardziej współczesnym aktem definiującym te zagadnienia była ustawa o ochronie przyrody z 1934 roku. Nakreślała ona zagadnienia związane z przedmiotami i treściami ochrony przyrody, tworzeniem parków narodowych, wszelkiego rodzaju roszczeniami i karami w zakresie funkcjonowania opisanych przepisów (Mazaraki 1993, Dz.U.1934.31.274).

W wielu działaniach o charakterze proekologicznym, w zakresie ochrony poszczególnych zespołów przyrodniczych, czy ochrony czynnej zagrożonych gatunków roślin i zwierząt, odniesiono spektakularny sukces. Niewątpliwie jednymi z nich były, odtworzenie populacji żubrów, restytucja bobra europejskiego, czy ochrona wilków. W przypadku bobrów, a w ostatnich latach także wilków skuteczność działań ochronnych okazała się na tyle wysoka, że obecnie dochodzi do dotkliwych szkód wyrządzanych przez te gatunki. Niejednokrotnie prowadzi to do różnokierunkowych konfliktów na tym tle. Co więcej w przypadku bobrów podejmowane są obecnie dość radykalne działania zmierzające do ograniczenia liczebności, w których myśliwi również odgrywają kluczową rolę (Czech 2003, Flis 2008, Flis 2014b, Flis i Łaska 2014, Flis 2016, Olech 2010). Z kolei ochrona czynna wilków prowadzona przez ponad 20 lat przyczyniła się do radykalnego wzrostu liczebności oraz dyspersji osobników w kierunku państw Europy zachodniej. Stan ten oraz wzrastający poziom szkód, doprowadził do konieczności wprowadzenia racjonalnych zasad gospodarowania populacją tego gatunku, co stwierdziła w swym raporcie Komisja Europejska (Flis 2008, Flis 2014b, Taras 2018). W przypadku niektórych gatunków, które w niedawnej przeszłości były łownymi (np. głuźzec, czy cietrzew), pomimo zaprzestania ich łowieckiej eksploatacji i podjęcia czynnych działań z zakresu ochrony, szereg intensywnych zmian środowiskowo-klimatycznych doprowadził do drastycznego spadku liczebności. Pomimo objęcia tych gatunków ochroną, myśliwi uczestniczą w wielu programach z zakresu ich ochrony i restytucji (Keller 2001, Kłos i in. 2013, Zawadzka i in. 2013, Zawadzka 2016). Z kolei w przypadku łownych gatunków zmniejszających gwałtownie liczebność prowadzone są działania z zakresu ochrony czynnej. Dotyczy to zwłaszcza polnej zwierzyny drobnej. Polegają one na cyklicznych zasiedleniach łowisk osobnikami pochodzącymi z hodowli zamkniętych (Dziedzic i Błaszczak 2010, Nowakowska 2010, Flis 2011, Flis 2014a).

Celem artykułu jest przedstawienie różnokierunkowych działań Polskiego Związku Łowieckiego z zakresu gospodarki łowieckiej jako form ochrony przyrody, jak również przedstawienia autentycznego wizerunku myśliwych, jako osób mocno zaangażowanych w ochronę i kształtowanie środowiska przyrodniczego.

Prawodawstwo łowieckie a ochrona przyrody

Wszelkie inicjatywy z zakresu ochrony przyrody realizowane są głównie na drodze prawnej w postaci decyzji związanych z poszczególnymi jej formami ochrony, wyznaczaniem kierunków działań, jak również nakazów i zakazów oraz ewentualnych sankcji wynikających z tego tytułu. W przypadku zwierząt dzikich różnokierunkowe formy ochrony poszczególnych gatunków wprowadzane były w różnych okresach naszej państwowości. Niewątpliwie jednym z ważniejszych tym zakresie, a zarazem bardziej współczesnych, ujmującym już szeroko rozumiane aspekty związane z polowaniami, a zarazem ochroną zwierząt, które wcześniej wymieniane były jako łowne, było Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 3 grudnia 1927 roku o prawie łowieckim. Na mocy tego rozporządzenia swoistą formą ochrony w postaci zakazu polowania objęto żubry, bobry, kozice i świstaki oraz, niektóre samice i zwierzęta młode innych gatunków. Dodatkowo wprowadzone zostały okresy ochronne, na wybrane gatunki zwierzyny, zaś na gatunki wyrządzające szkody w ekosystemach, wolno było polować bez żadnych ograniczeń, przez cały rok. Pomimo, że w kolejnych latach nastąpiły dość dynamiczne zmiany zarówno ustrojowe jak i w modelu łowiectwa, w dalszym ciągu priorytetem w działaniach z zakresu gospodarki łowieckiej była ochrona zwierzyny i środowiska przyrodniczego.

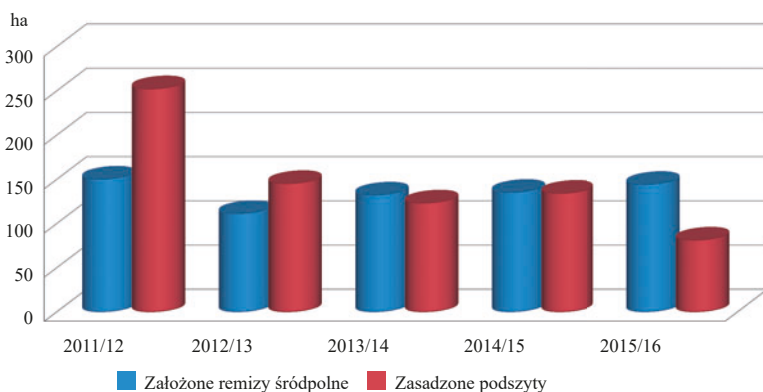
Obecnie obowiązujące prawodawstwo łowieckie również jako priorytet wymienia ochronę środowiska przyrodniczego, ze szczególnym uwzględnieniem zwierząt łownych oraz gospodarowanie zwierzyną jako odnawialnymi zasobami przyrodniczymi, zgodnie z zasadami ekologii oraz racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej i rybackiej. Z kolei gospodarkę łowiecką definiuje jako działalność z zakresu ochrony, hodowli i pozyskiwania zwierzyny. Całość tych zagadnień realizowana jest przez myśliwych, ze szczególnym uwzględnieniem zachowania różnorodności gatunkowej, poprzez ochronę i kształtowanie środowiska przyrodniczego na rzecz poprawy warunków bytowania zwierzyny (Flis 2014a, Ustawa – Prawo łowieckie).

Praktyczne aspekty gospodarki łowieckiej jako formy ochrony przyrody

Zabiegi z zakresu gospodarki łowieckiej ukierunkowane na ochronę przyrody prowadzone są w dwóch płaszczyznach. Jedną z nich są różnokierunkowe inicjatywy o charakterze środowiskowym. Z kolei dość istotną formą ochrony przyrody są również działania antropogeniczne. Pierwsza grupa związana jest z permanentnym prowadzeniem zabiegów hodowlanych w każdym sezonie łowieckim. Ukierunkowane są one głównie na poprawę warunków bytowania zwierzyny, zimowe dokarmianie, dostarczanie zwierzynie mikro i makro elementów w postaci lizawek solnych, tworzenie stałych lub okresowych miejsc schronień i miejsc lęgowych, jak również utrzymywanie lub tworzenie korytarzy ekologicznych zapewniających możliwości migracyjne zwierząt. To tylko niektóre zabiegi środowiskowe prowadzone przez myśliwych. Ich ilość i rodzaj uzależniony jest od uwarunkowań lokalnych z zakresie zagrożeń dla funkcjonowania poszczególnych populacji.

Według danych ze sprawozdawczości łowieckiej w ramach opisanych inicjatyw, w ciągu ostatnich pięciu sezonów łowieckich myśliwi prowadzili zabiegi związane z zakładaniem remiz

śródpolnych, wzbogacali podszyty leśne, zwiększając różnorodność gatunkową żeru pędowego, jak również inicjowali i prowadzili akcje związane z sadzeniem lasu, zarówno na gruntach leśnych jak i porolnych (ryc. 1). Działania te ukierunkowane były również na inne przedsięwzięcia z zakresu poprawy warunków bytowania zwierzyny. W sezonach łowieckich 2011/12-2015/16 średniorocznie założonych zostało ponad 130 hektarów remiz oraz posadzonych lub wzbogaconych gatunkowo zostało ok. 150 ha podszytów. W okresie tym myśliwi posadzili rocznie średnio ok. 170 ha lasu (fot. 1). Pomimo że efekt opisanych działań w ujęciu ekologicznym jest niewątpliwie trudny do oszacowania, to z całą pewnością stwierdzić należy, iż opisane przedsięwzięcia prowadzą do zwiększania różnorodności środowisk bytowania zwierzyny. Wywierając istotny wpływ na zwiększanie heterogenności tych środowisk, wpływają znacząco na przebiegi procesów populacyjnych, niemal wszystkich gatunków zwierząt dziko żyjących.

Ryc. 1. Środowiskowe działania myśliwych z zakresu poprawy warunków bytowania zwierzyny w ostatnich pięciu sezonach łowieckich, na terenie obwodów łowieckich dzierżawionych przez PZŁ

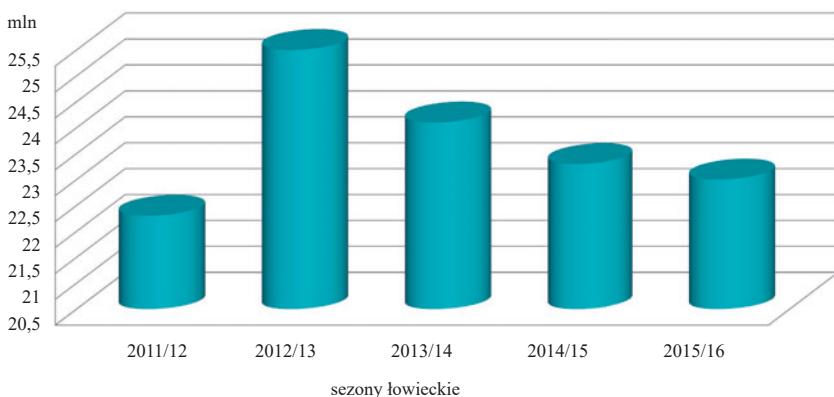
Fig. 1. Environmental activities of hunters in the field of improving living conditions of animals in the last five hunting seasons, in hunting areas leased by the Polish Hunting Association

Fot. 1. W corocznych akcjach sadzenia lasu przez myśliwych dość chętnie wraz z rodzicami uczestniczą nasi najmłodszy

Photo 1. In the annual campaigns of forest planting by hunters, our youngest ones are happy to participate with their parents

Jednym z priorytetowych działań w tym zakresie są również corocznie prowadzone zabiegi zimowego dokarmiania i wykładania zwierzynie soli w postaci lizawek. W ostatnich pięciu sezonach łowieckich myśliwi wydatkowali na te przedsięwzięcia ponad 118 mln złotych (ryc. 2). Tym samym średnio rocznie na ten cel przeznaczanych było ok. 23 milionów złotych, pochodzących ze środków własnych kół łowieckich. Warto jeszcze zwrócić uwagę na setki godzin społecznej pracy przeznaczonej na realizację opisanych celów. Pomimo, że tego rodzaju inicjatywy są czasami podawane krytyce ze strony środowisk mianujących się jako proekologiczne, to z całą pewnością stwierdzić należy, iż w sytuacjach niedostatku żeru, w skrajnych warunkach pogodowych okresu zimowego, ratują one życie i gwarantują przetrwanie wielu gatunkom zwierząt, nie tylko łownych. Potwierdzeniem tego jest aktywność zwierząt przy miejscach ich zimowego dokarmiania (fot. 2). Z kolei spadek wydatków na ten cel w ostatnich latach powiązać należy z łagodzeniem klimatu, a tym samym coraz krótszymi okresami skrajnych warunków pogodowych okresu zimowego, kiedy następuje intensyfikacja tego rodzaju działań.

Ryc. 2. Wydatki ponoszone przez myśliwych na zakup karmy i jej wykładanie w obwodach łowieckich dzierżawionych przez PZŁ (w mln złotych) w ostatnich pięciu sezonach łowieckich
Fig. 2. Expenses incurred by hunters for the purchase of feed and its distribution in hunting areas leased by the Polish Hunting Association (in PLN millions) in the last five hunting seasons

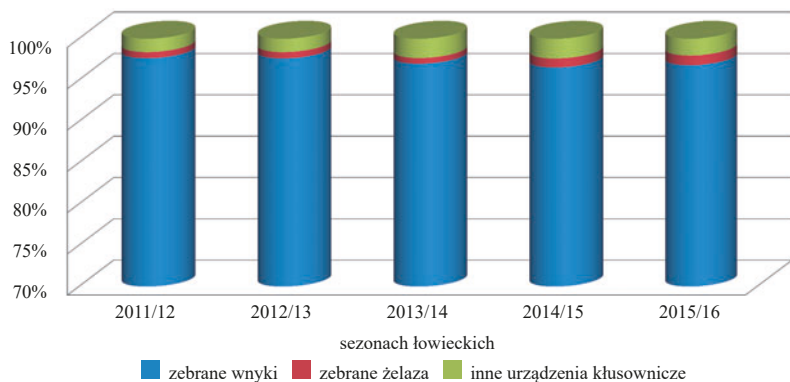

Fot. 2. Kuropatwy chętnie korzystają z miejsc dokarmiania w okresie zimowym
Photo 2. Partridges willingly use feeding places during the winter

Kolejnym dość istotnym aspektem, związanym z ochroną przyrody jest zwalczanie wszelkich objawów kłusownictwa i szkodnictwa łowieckiego. W ciągu ostatnich pięciu sezonów łowieckich, przy udziale myśliwych udało się ująć 454 kłusowników, co stanowi średnią roczną na poziomie ok. 90 osób (ryc. 3). Pomimo że w opisanym okresie liczba takich przypadków uległa niewielkiemu spadkowi, to jednak w dalszym ciągu statystyki są dość wysokie i niepokojące. W tym samym okresie ponad 2300 spraw związanych z kłusownictwem, gdzie istotną rolę w wykryciu sprawców odegrali myśliwi, przekazano organom ścigania. W ujęciu statystycznym stanowi to ponad 460 takich spraw rocznie. Rokrocznie członkowie Polskiego Związku Łowieckiego w ramach prowadzonych akcji, jak również okazjonalnie niszczą lub zabezpieczają po kilkanaście tysięcy wnyków oraz po kilkaset innych urządzeń kłusowniczych (ryc. 4). Przy ocenie kłusownictwa należy również nadmienić, iż wśród myśliwych również zdarzają się przypadki nielegalnego pozyskiwania zwierzyny, lecz są one mocno piętnowane i ścigane na takich samych zasadach jak w przypadku przejawów kłusownictwa ze strony osób nie będących myśliwymi. Pociuszający jest fakt, iż liczba takich przypadków nie jest zbyt duża i wynosi od kilku do kilkunastu rocznie.

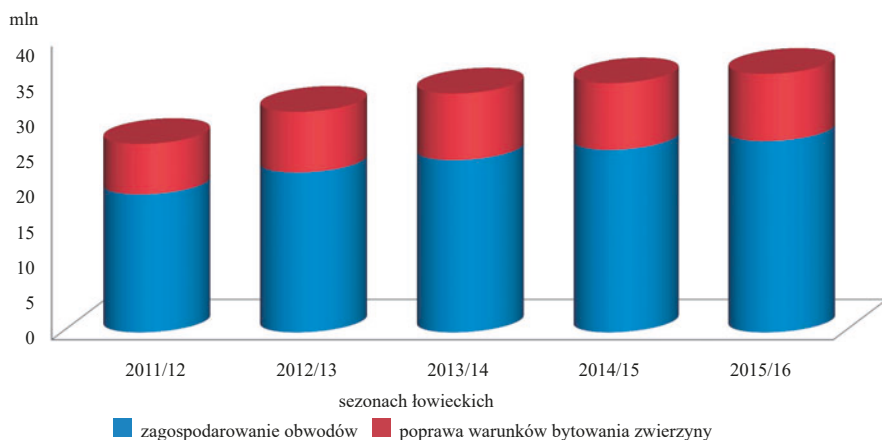

Ryc. 3. Kłusownictwo w obwodach łowieckich dzierżawionych przez PZŁ w ostatnich pięciu sezonach łowieckich
Fig. 3. Poaching in the hunting areas leased by the Polish Hunting Association in the last five hunting seasons

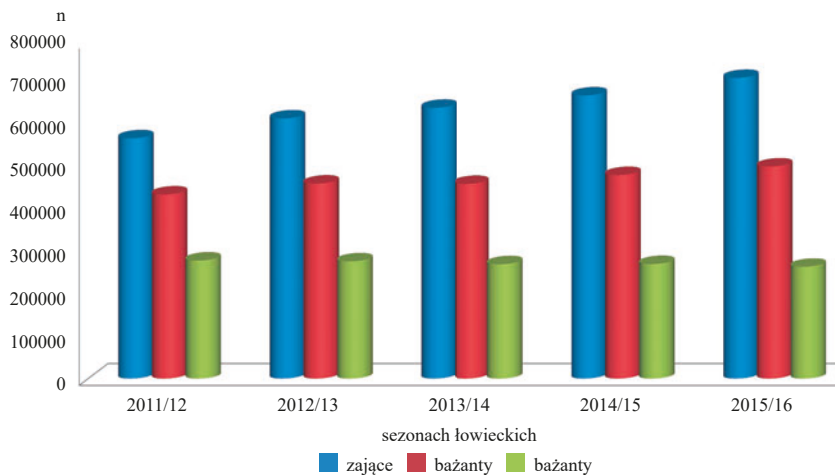
Ryc. 4. Urządzenia kłusownicze zebrane przez myśliwych w ciągu ostatnich pięciu sezonów łowieckich
Fig. 4. Poaching devices collected by hunters during the last five hunting seasons

Myśliwi rokrocznie realizują szereg działań z zakresu ochrony czynnej gatunków. Dotyczy to zwłaszcza polnej zwierzyny drobnej. Rokrocznie prowadzone są akcje zasiedleń łowisk bażantami, a w ostatnich latach również kuropatwami i zajęcami. W ostatnim sezonie łowieckim (2015/2016) na terenie obwodów łowieckich dzierżawionych przez koła wsiedlono 4 017 zajęcy, 152 381 bażantów oraz 29 131 kuropatw (fot. 3). Wszystkie opisane działania związane są z kosztami, które corocznie pokrywane są z budżetu kół łowieckich. W okresie ostatnich pięciu sezonów koła łowieckie przeznaczały coraz większe środki na działania z zakresu optymalizacji gospodarki łowieckiej (ryc. 5). W sezonie łowieckim 2011/12 na ten cel wydatkowano prawie 26 milionów złotych, zaś pięć lat później kwota ta przekroczyła 35 milionów złotych. W grupie tych nakładów ¼ przeznaczana jest na działania o charakterze proekologicznym, jakimi jest poprawa naturalnych warunków bytowania zwierzyny. Przedstawione inicjatywy z zakresu ochrony czynnej przynoszą efekt ekologiczny w postaci stabilizacji liczebności populacji zajęcy i bażantów, a nawet powolnego aczkolwiek sukcesywnego wzrostu liczebności (ryc. 6). Z kolei prowadzone zasiedlenia kuropatw, dotychczas nie przyniosły oczekiwanego rezultatu, co najczęściej upatruje się w dość dużej wrażliwości tego gatunku na zespół czynników antropogeniczno-siedliskowych oraz drapieżnictwa. Niemniej jednak działania te należy kontynuować, aby zachować ten gatunek w różnorodności biologicznej naszej fauny.

Ryc. 5. Niektóre koszty ponoszone przez koła łowieckie na działania związane z optymalizacją gospodarki łowieckiej

Fig. 5. Some costs incurred by hunting clubs for activities related to the optimization of the hunting economy

Ryc. 6. Liczebność zajęcy, bażantów i kuropatw w obwodach łowieckich dzierżawionych przez koła łowieckie w okresie ostatnich pięciu sezonów łowieckich

Fig. 6. Number of hares, pheasants and partridges in hunting areas leased by hunting clubs during the last five hunting seasons

Fot. 3. Wsiedlanie kuropatw

Photo 3. Incorporation of partridges

Edukacja prowadzona przez myśliwych w zakresie ochrony przyrody

Na przełomie ostatnich lat postrzeganie myśliwych i ich działań, a w szczególności polowań wśród społeczeństwa nie cieszy się zbyt dużym szacunkiem. Uwarunkowane jest to faktem nierzetelnego przedstawiania działalności myśliwych poprzez media, zwłaszcza te społecznościowe. Na podstawie incydentalnych przypadków, dość często próbuje się stworzyć niekorzystny wizerunek blisko 120 tys. osób prowadzących gospodarkę łowiecką. Stąd też coraz

częściej podejmowane są różnokierunkowe akcje o charakterze edukacyjnym lub społecznym. Działania z zakresu edukacji skierowane są zwłaszcza do dzieci i młodzieży szkolnej. Podczas lekcji, prowadzonych przez myśliwych, przedstawiane są różnokierunkowe przedsięwzięcia w zakresie ochrony środowiska, roli myśliwych w zadaniach związanych z ochroną przyrody, regulowania liczebności zwierząt, jak również działań z zakresu ochrony czynnej gatunków zagrożonych. W ramach zajęć edukacyjnych myśliwi realizują również lekcje wyjazdowe, podczas których bezpośrednio w łowiskach przedstawiają rodzaje prowadzonych prac i ich efekty oraz znaczenie dla dalszego funkcjonowania ekosystemów. Opisane inicjatywy z całą pewnością przyczyniają się do kształtowania pozytywnego wizerunku myśliwych jako osób wrażliwych na wszelkie zagadnienia związane z ochroną przyrody (Falencka-Jabłońska 2016, Flis 2009, Wierzbicka i in. 2015, Hędrzak i in. 2013).

Podsumowanie i wnioski

Przeprowadzone analizy upoważniają do sformułowania następujących twierdzeń i wniosków:

Gospodarka łowiecka prowadzona w obwodach łowieckich przez członków jednej ogólnopolskiej organizacji łowieckiej, jaką jest Polski Związek Łowiecki, ukierunkowana jest w głównej mierze na działania proekologiczne związane z funkcjonowaniem populacji zwierząt łownych.

Wszelkie zabiegi prowadzone przez myśliwych opierają się na poprawie warunków bytowania zwierzyny oraz zrównoważonej eksploatacji poszczególnych gatunków zwierząt łownych jako odnawialnych zasobów przyrodniczych. Jednocześnie prowadzonych jest szereg inicjatyw mających na celu ograniczanie niekorzystnego oddziaływania zarówno bodźców środowiskowych, jak również, a nawet przede wszystkim różnokierunkowego wpływu antropogenicznego, zwłaszcza pod postacią kłusownictwa i wszelkich objawów szkodnictwa łowieckiego na populacje dziko żyjących zwierząt

Ochrona czynna gatunków, których liczebność gwałtownie się zmniejsza, realizowana jest poprzez coroczne zasiedlenia podstawowymi gatunkami zwierzyny drobnej, co przynosi wymierny efekt w postaci występującej w ostatnich latach stabilizacji ich stanu liczebnego, a niektórych przypadkach nawet niewielkiego wzrostu.

W obecnych uwarunkowaniach społecznych, nie bez znaczenia pozostają również wszelkie działania myśliwych z zakresu edukacji społeczeństwa. Ukierunkowane one powinny być w szczególności na zagadnienia dotyczące ochrony przyrody i konieczności regulacji liczebności, niektórych populacji zwierząt, co wykonują myśliwi w ramach prowadzonej gospodarki łowieckiej prowadzonej zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Literatura

- Czech A. 2001. Bóbr. Monografie przyrodnicze, Lubuski Klub Przyrodników. Świebodzin: 10-18.
- Dziedzic R., Błaszczyk J. 2010. Restytucja i reintrodukcja zwierzyny drobnej w ośrodkach hodowli zwierzyny Lasów Państwowych. Postępy Techniki w Leśnictwie, 111: 25-29.
- Falencka-Jabłońska M. 2016. Efektywne i atrakcyjne metody poznawania praw przyrody. Studia i Materiały CEPL, Rogów, 47 (2): 99 -108.
- Flis M. 2008. Wilk jako szkodnik. Łowiec Polski, 1: 6-9.
- Flis M. 2009. Myśliwi dzieciom. Łowiec Polski, 4: 84.
- Flis M. 2011. Reintrodukcja zwierzyny drobnej na Lubelszczyźnie. Łowiec Lubelski, 4/61: 9-10.

- Flis M. 2014a. Łowiectwo jako element ochrony przyrody. *Łowiec Lubelski*, 4/73: 3.
- Flis M. 2014b. Poziom i zmienność szkód powodowanych przez wilki wśród zwierząt gospodarskich w województwie podkarpackim w latach 2004-2013. *Roczniki Naukowe Polskiego Towarzystwa Zootecznego*, 10, 4: 169-177.
- Flis M., Łaska S. 2014. Wielkość szkód wyrządzanych przez bobry na Podkarpaciu w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku. *Ekonomia i Środowisko*, 3 (50): 232-242.
- Flis M. 2016. Dynamika liczebności i oddziaływanie na środowisko oraz nowe kierunki zarządzania populacją bobra europejskiego (*Castor fiber* L. 1758). *Przegląd Leśniczy*, 8: 6-8.
- Flis M., Wójcik M., Kniżewska W. 2017. Znaczenie gospodarcze i trofeistyczne bobra europejskiego. *Przegląd Leśniczy*, 1: 9-11.
- Hędrzak M., Osmólska A., Frączek M. 2013. Czy łowiectwo może być traktowane jako forma ochrony przyrody? *Studia i Materiały CEPL, Rogów*, 36 (3): 119-130.
- Keller M. 2001. Ratujmy kuraki leśne. *Łowiec Polski*, 4: 24-28.
- Kłos M., Radomski M., Rzońca Z., Sadowski J. 2013. Wybrane aspekty restytucji populacji głuszca *Tetrao urogallus* na terenie Nadleśnictwa Wisła. *Studia i Materiały CEPL, Rogów*, 36 (3): 302-309.
- Mazaraki M. 1993. Łowiectwo w Polsce. Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków.
- Olech W. 2010. Ochrona ex situ żubra w Polsce. *Studia i Materiały CEPL, Rogów*, 25 (2): 227-237.
- Nowakowska J. 2010. Hodowla zajęcy i kuropatw w Nadleśnictwie Świebodzin i Program „Odbudowa populacji zanikających gatunków zwierzyny drobnej – zajęca i kuropatwy”. *Studia i Materiały CEPL, Rogów*, 25 (2): 358-367.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 3 grudnia 1927 roku, o prawie łowieckim. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* nr 110 z dnia 14 grudnia 1927 roku.
- Taras A. 2018. O wilku mowa. *Łowiec Polski*, 1: 10-17.
- Ustawa z 10 marca 1934 roku o ochronie przyrody (Dz.U.1934.31.274).
- Ustawa z 13 października 1995 roku – prawo łowieckie. (Dz. U. 2015. 2168)
- Wierzbička A., Glura J., Chmura A. 2015. Czy wiedza ma znaczenie? Nastawienie społeczne do myśliwych w RDLP Szczecin. *Studia i Materiały CEPL, Rogów*, 43 (2): 99-107.
- Wolfram K. 2008. Ochrona bobra w Polsce na przestrzeni dziejów. [w:] *Bóbr wielki budowniczy. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w ramach XIII Spotkań z Naturą i Sztuką UROCZYSKO*. Supraśl: 29-32.
- Zawadzka D., Zawadzki G., Muszczyński G., Bagnowski A., Bednarski K. 2013. Liczebność i wyniki rozrodu głuszca *Tetrao urogallus* w Puszczy Augustowskiej w 2011 roku. *Ornis Polonica*, 54: 151-156.
- Zawadzka D. 2016. Zmiany awifauny leśnej Polski na tle działań gospodarczych, zmian klimatycznych i zaburzeń przyrodniczych. *Studia i Materiały CEPL, Rogów*, 46 (1): 71-87.

Marian Flis

Katedra Zoologii, Ekologii Zwierząt i Łowiectwa
Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Polski Związek Łowiecki, Zarząd Główny
marian.flis@up.lublin.pl